

ՇԱՐԱՀԱՅՈՒՍԱԿԱՆ ՆՈՐՄ. ԶՈՒԳԱԶԵՎԵՐ ԵՎ ՇԵՂՈՒՄՆԵՐ

*Բանալի բառեր – շարահյուսական նորմ (կանոն), համաձայնություն, խնդրատու-
թյուն, առողջություն, գուգաձևեր, թույլատրելի տարբերակներ, շեղումներ*

Լեզվական ստորակարգությունը կազմող կառուցվածքային մակարդակների միավորները, ինչպես հայտնի է, խոսքային կիրառության տևական գործընթացում ենթակա են փոփոխությունների ու տեղաշարժերի՝ զանազան գործոնների ազդեցությամբ: Այդ փոփոխությունները կարող են պայմանավորված լինել թե՛ լեզվի զարգացման ներքին ազդակներով, թե՛ օտար ազդեցություններով և թե՛ տվյալ լեզուն կրող հանրության կյանքում տեղի ունեցող տեղաշարժերով: Հանրահայտ է նաև, որ այս գործոնների հանդեպ առավել զգայուն է լեզվի բառապաշարը. հնչյունական համակարգի, ինչպես նաև քերականական կառուցվածքի միավորները, «ապահովագրված» չլինելով վերոնշյալ գործոնների ազդեցությունից, բավականաչափ «դժկամորեն» են ենթարկվում դրանց հարուցած փոփոխություններին: Այդուհանդերձ, լեզվական համակարգի զարգացման տրամաբանությունը թելադրում է այդ զարգացման որոշակի փուլում կանոնով (նորմով) հաստատված ձևերի կողքին նաև նույն այդ կանոնից շեղվող ձևերի ու իրողությունների առկայություն: Եթե նորակազմ ձևը կամ նորահայտ իրողությունը ակնհայտորեն հակադրվում է լեզվական կանոնին, ապա բավական արագ դուրս է մղվում և կարող է գոյատևել խոսակցական ոճում (օրինակ՝ ենթակայի և ստորոգյալի թվային անհամաձայնության դեպքերը այսօրվա հայերենում): Լեզվական ավանդույթը երբեմն բավական տևականորեն «հանդուրժում» է նույնանշանակ ձևերի գոյակցությունը կանոնի սահմաններում, սակայն սովորաբար ժամանակի ընթացքում դրանցից մեկը՝ ավանդական կանոնականը կամ էլ նորակազմ կանոնախախտը, նախընտրության է արժանանում՝ հաճախ նաև նորմավորողի միջնորդությամբ:

Ընդհանրապես լեզվական համակարգի ներքին դինամիկան, նրանում տարբեր ձևերի համագոյակցության իրողությունը մեծապես պայմանավորված են լեզվական նշանի արտահայտության և բովանդակության պլանների ոչ համաչափ (ասիմետրիկ) համապատասխանությամբ: Սա վերաբերում է նաև քերականական, այդ թվում՝ շարահյուսական միավորներին: Այս առումով հետաքրքիր է Ժորժ Վանդրիեսի դիտարկումը. «Ցանկացած քերականության տրամաբանական իդեալն է ունենալ յուրաքանչյուր առանձին գործառույթի համար մեկ արտահայտություն և միայն մեկ գործառույթ՝ յուրա-

քանչյուր արտահայտության համար: Եթե այդ իդեալը իրականանար, լեզուն կունենար նույնպիսի ճշգրիտ սահմաններ, ինչպես հանրահաշիվը, որի ցանկացած բանաձևը, մի անգամ հաստատվելով, անփոփոխ է մնում բոլոր դեպքերում: Մակայն ասույթները հանրահաշվական բանաձևեր չեն»¹: Մրան կարելի է ավելացնել նաև, որ լեզվի բուն էությունը հենց այդ «հանրահաշվական ճշգրտության» բացառումն է. նրա նշանների ներքին հարաբերությունների անհամաչափ բնույթը ոչ միայն լեզվական տարբերակային ձևերի գոյության նախապայմանն է, այլև լեզվի համակարգի զարգացման կարևորագույն լծակներից մեկը:

Լեզվական տարբերակային ձևերի մասին խոսելիս պետք է զանազանել համաժամանակյա և տարաժամանակյա դիտվածքները: Մասնագիտական գրականությունից շատ փաստեր կարելի է բերել, որոնք կվկայեն մասնավորապես քերականական համակարգի այս կամ այն միավորի՝ անցյալում համագոյակցած ձևերից մեկի վերջնական հաղթանակը. որպես օրինակներ կարելի է նշել ենթադրական եղանակի կազմության մեջ կատարված տեղաշարժը, որի արդյունքն է ժամանակակից հայերենի ժխտական կոչվող դերբայի առաջացումը, հրամայական եղանակի ժխտական ձևերի կազմության միօրինակացման արդեն իսկ ավարտված գործընթացը և այլն: Չենք խոսում այլևս վաղ անցյալում մեր լեզվի մեջ ծայր առած այնպիսի տեղաշարժերի մասին, որոնք հանգեցրին հին հայերենի քերականական համակարգի որակական փոփոխության:

Ժամանակակից հայերենի հնչյունական, բառապաշարային, քերականական մակարդակներում կատարվող տեղաշարժերը այսօր նույնպես բավական հաճախ են հայտնվում ուսումնասիրողների տեսադաշտում. արձանագրվում են կանոնից արդեն իսկ առկա շեղումներ, փորձեր են արվում գնահատելու դրանց գործառության հեռանկարը, և ըստ այդմ էլ մշակվում են դրանց կանոնարկմանը միտված հանձնարարականներ²: Ընդամին պետք է նկատի առնել, որ համագոյակից ձևերը տվյալ փուլում կարող են հավասարապես ընդունելի դիտվել կանոնի դիրքերից. դրանք սովորաբար իմաստային կամ կիրառական նրբերանգային տարբերություններով են բնութագրվում:

Շարահյուսական մակարդակում կատարվող փոփոխությունների ու տեղաշարժերի պատճառները նույնպես բազմազան կարող են լինել՝ օտար կաղապարների ազդեցություն կամ պատճենում, կաղապարների փոխներգործություն, համաբանություն, բաղադրություն և այլն: Ինչպես նշվեց, շարահյուսական նույնանշանակ կառույցների ավանդական-կանոնական և

¹ Вандриес Ж., Язык, М., 1937, с. 149-150.

² Տե՛ս, օրինակ, Ավետիսյան Յու., Տեղաշարժեր արդի գրական հայերենում, Երևան, 2011, **Բեդիրյան Պ.**, Հայ լեզուն և մեր խոսքը, Երևան, 1999, **Գալստյան Հ.**, Ճիշտը և սխալը, Երևան, 2007 և այլն:

ավանդախախտ տարբերակների գուգահեռ գործածությունը առավել տևական է լինում մակարդակային այլ միավորների համեմատությամբ: Բիարկե, խոսքը չի վերաբերում ակնհայտ սխալակազմություններին (լեզվի ոչ կատարյալ իմացությամբ պայմանավորված) կամ էլ լեզվական ցածր ճաշակի դրսևորումներին, որոնք ցավալիորեն տարածված են նաև զանգվածային լրատվամիջոցներում, հաճախ էլ հայտնվում են իրավացի քննադատության թիրախում և վերահսկվող խոսքում դյուրությամբ հաղթահարելի են:

Շարահյուսական համագոյակից կառույցները, ինչպես նաև կանոնից շեղվող ձևերը դիտարկելի են կապակցության եղանակներից յուրաքանչյուրի՝ համաձայնության, խնդրատության և առդրության գործառության ոլորտներում:

Ստորև կփորձենք ներկայացնել արդի հայերենի շարահյուսական մի քանի իրողությունների տարբերակային դրսևորումներ, նշել դրանց կիրառության ոլորտներն ու պայմանները՝ ըստ հարկի անդրադառնալով նաև մասնագետների կողմից դրանց տրվող գնահատականներին:

1. Ենթակայի և ստորոգյալի թվային համաձայնության կանոնը առավել հանրահայտն ու դյուրընկալելին է թերևս, չնայած բակառություն կոչվող շեղումը այսօր էլ հաճախադեպ է բանավոր և գրավոր խոսքում (**Ուսանողների կեսը ներկա չեն, նրանց մի մասը գնացին** և այլն): Հանձնարարելի են, անշուշտ, քերականորեն ճշգրիտ կառույցները (**կեսը ներկա չէ, մի մասը գնաց** և այլն): Նույն հանձնարարականին պետք է հետևել նաև բազմակի ենթակաների հետ բայի հոգնակի թվի կիրառության կանոնի պահպանման հարցում, թեև սրանից առկա շեղումները մեր դասական գրականության ընտիր էջերում էլ են հանդիպում (Օրինակ. **Աշնան խաղաղ օրերին նրան հաճելի էր և՛ սիմֆոնիկ տերևների խշռոցը, և՛ վազերի օրորը, և՛ հնձանի դոնակի երգը** (Բակունց), **Մերն ու սիրտն էլ երբ չկա...**(Թումանյան) և այլն): Նման դեպքերում եզակի ստորոգյալի գործածությունը թույլատրելի է, եթե բազմակի ենթակաները մեկ հասկացություն արտահայտող հարադրության արժեք ունեն (**կարգ ու կանոն չկա, հարց ու պատասխան չեղավ** և այլն): Թույլատրելի գուգաձևեր պետք է համարվեն թվական որոշիչով եզակի ենթակաների և դրանց ստորոգյալների եզակի կամ հոգնակի կիրառությունները (**երկու ուսանող եկավ (եկան), հինգ ուսանող բացակա է (են) և այլն**): Թվային անհամաձայնության անհանձնարարելի մյուս դեպքերը գրական լեզու են թափանցում հիմնականում խոսակցականից (օր. ...**երբ լույսերն անջատվեց, բոլորը կորցրին խոսելու կարողությունը** (համացանց), **Ուքերս մրտում է** և այլն): Արտահայտության պլանում այս կարգի շեղումը համընկնում է թվի և առկայացման կարգի մի յուրահատուկ դրսևորման հետ, երբ –**ներ** հոգնակերտը հանդես է գալիս որպես եզակի թվի ցուցիչ (այսպես կոչված «առանձնական եզակի») և կանոնավորապես գուգորդվում է եզակի ստորոգյալի հետ, ինչպես՝ **գլուխներս ցավում է, տուններդ շինվի, աչքներս ջուր կտրեց** և այլն (հոգնակերտ ձևույթն այստեղ արտահայտում է հատկացյալների մեջ

ներակայված հատկացուցիչների հոգնակիություն)¹:

Ինչ վերաբերում է բացահայտչի և բացահայտյալի համաձայնությանը, ապա կարևոր ենք համարում նշել, որ շարահյուսական նորմի շրջանակներում հանդուրժելի չեն մասնական կոչվող բացահայտչի և իր լրացյալի հոլովական համաձայնության խախտումները, որքան էլ դրանք տարածված լինեն հատկապես մերօրյա պաշտոնական խոսքում (օր. **Ես նրան որպես բժիշկ (փխ. բժշկի) բարձր եմ գնահատում**)²:

2. Կապակցական շեղումների մասին խոսելիս չի կարելի անտեսել առողրական առնչության յուրահատուկ մի դրսևորում, որը հայտնի է «կախում» անունով³ և որոշ մասնագետների կողմից ներկայացվում է որպես շարահյուսական կապակցության առանձին եղանակ⁴: Խոսքը հատկապես «որոշիչ-որոշյալ» կապակցության այն դեպքերին է վերաբերում, երբ որոշիչը իր բառային իմաստի թելադրանքով պահանջում է որոշյալի եզակի կամ հոգնակի թիվ: Օրինակ, **բոլոր, բազմաթիվ, մի քանի, գույզ – գույզ, խումբ – խումբ** և այլ որոշիչների հետ կանոնավորապես գործածվում է հոգնակի որոշյալ, **ամեն (մի), յուրաքանչյուր, որևէ, ողջ, ամբողջ** և այլ որոշիչների հետ՝ եզակի ստորոգյալ: Մակայն բանավոր (հաճախ նաև գրավոր) խոսքում սակավադեպ չեն այս կանոնի խախտումները՝ **որևէ առաջարկներ չեն ստացվել, տարածաշրջանի ողջ երկրները, դպրոցների ամբողջ աշակերտները** և այլն:

3. Քանի որ հայերենի (և ոչ միայն) շարահյուսական կառուցվածքի մեջ բացառիկ կարևոր դեր ունի բայը, շարահյուսական կառույցների կապակցական զուգահեռ կամ հոմանիշ ձևերի առկայությունը առավելաբար կապված է լինում բայի կապակցելիական հնարավորությունների կամ առանձնահատկությունների հետ: Մասնագիտական գրականության մեջ հաճախադեպ են մասնավորապես բայական խնդրառությամբ պայմանավորված զուգաձև կառույցների տարաբնույթ գնահատությունները: Որպես սրա ամենաբնորոշ օրինակ՝ կարելի է նշել դիմավոր բային լրացնող անորոշ դերբայի ձևավորման խնդիրը: Բանն այն է, որ դիմավոր բայի խնդրառական հատկությամբ թելադրվող տրական կամ բացառական հոլովով ձևերին (ձգտում է **հասնելու**, խուսափում է **հանդիպելուց**) զուգահեռ արդի հայերենում սովորական է նաև անորոշ դերբայի ուղիղ ձևով կառույցը (այսպես կոչված «բացարձակ աներևույթը»՝ ձգտում է **հասնել**, խուսափում է **հանդիպել** և

¹ Այս ձևերի քերականական իմաստի գնահատման մասին մանրամասն տե՛ս **Գրուզառյան Դ.**, Գրական արևելահայերենի քերականության հիմունքներ, Երևան, 2016, էջ 64-71:

² Խոսքային նման վթարները կարող են նույնիսկ գավեշտական իրավիճակի առիթ լինել այսպես, Ազգային ժողովի պատգամավորուհին տղամարդ հաղորդավարին շնորհակալություն է հայտնում՝ ասելով. «Դուք ինձ դիմավորեցիք որպես կին և ճանապարհում եք որպես կին»:

³ Տե՛ս **Իշխանյան Ռ.**, Արդի հայերենի շարահյուսություն, Երևան, 1986, էջ 33:

⁴ Տե՛ս, օրինակ, **Մարգարյան Ա.**, Ժամանակակից հայերենի շարահյուսական կապակցության մի եղանակի մասին // «Լեզու և լեզվաբանություն», 2015, հ. 1-2:

այլն): Այս վերջին ձևերը հետազոտողների մի մասը համարում է օտարա-
մուտ և անհանձնարարելի: Միանշանակ չի գնահատվում նաև անվանական
բաղադրիչներով որոշ բայական հարադրությունների հետ անորոշ դերբայի
չթեքված ձևի կիրառությունը՝ հույս ունի **հանդիպել**, կարիք չկա **հիշեցնել**,
հարկ չկա **մտահոգվել** և այլն: Մրանք ևս շատերը ոչ կանոնական են
համարում՝ հանձնարարելով նման կառույցներում գործածել միայն անո-
րոշի սեռական-տրական հոլովածը՝ որպես հարադրության անվանական
բաղադրիչի հատկացուցիչ (հույս ունի **հանդիպելու** և այլն): Կարծում ենք՝
այս երկու կառույցների մեջ էլ անորոշ դերբայի ուղիղ ձևի կիրառությունը
խորթ չէ հայերենի շարահյուսական կանոնի տրամաբանությանը (նույնիսկ
էթե ընդունենք դրանց՝ օտար ազդեցության հետևանք լինելը), և պետք է
ընդունել անորոշի թեքված ձևերով կառույցների հետ զուգահեռ դրանց
գործածվելու իրավունքը գոնե արդի շրջանի արևելահայերենում (ի դեպ,
նշված կառույցները նույնքան սովորական են նաև արևմտահայերենում)¹:
Այս առնչությամբ, սակայն, կարևոր է ուշադրություն դարձնել մի հանգա-
մանքի վրա: Վերոնշյալ կառույցներում անորոշի ուղիղ ձևից խուսափելու
չափազանցված զգուշավորությունը առիթ է տալիս ակնհայտ սխալ կազմու-
թյունների. մի կողմից անորոշ դերբայի տրականի ձևն են գործածում այն-
տեղ, որտեղ խնդրառական կանոնով միակ հնարավորը ուղղականի ձևն է
(թույլ տվեք **դիմելու** (փխ. **դիմել**), արտոնել են **առևտուր անելու** (**անել**), շա-
րունակե՛ք **պատասխանելու** (**պատասխանել**), աշխատում են **հասնելու**
(**հասնել**) առաջավորներին, միշտ փորձել եմ **օգնելու** (**օգնել**) հարազատնե-
րիս և այլն), մյուս կողմից, ընդհակառակը, ուղիղ ձևը գործածում են պա-
հանջված տրականի փոխարեն (օր.՝ «Մենք ունենք լրագրողական գործեր,
որոնք արժանի են **հրատարակվել** և **պարզևատրվել**» (Հ 2 հեռուստատալիք),
«Վագում էին **գրկել** երեխային» և այլն)²:

4. Բայական արժույթի, խնդրառության ոլորտում առկա տեղաշարժերը,
անշուշտ, ավելի բազմազան դրսևորումներ ունեն, որոնք հաճախակի
քննարկման առարկա են դառնում քերականագիտական, ուսումնական,
նաև լեզվի կանոնարկման հարցերին նվիրված աշխատանքներում: Խնդրա-
ռությամբ պայմանավորված շարահյուսական տարբերակների երկու կարգի
դրսևորում կարելի է առանձնացնել. **ա)** բայի բազմիմաստությունից բխող
կրկնասեռությամբ պայմանավորված՝ խնդրի տարբեր ձևավորումներ (**սովո-
րել դասը – սովորել միջավայրին, ապրել քաղաքում – ողբերգություն ապրել,
լսել երաժշտություն – լսել ծնողներին, աշխատել գործարանում – փող**

¹ Այս մասին առավել հանգամանորեն տե՛ս **Թեյյան Լ.**, Արդի հայերենի քերականության
հարցեր, Երևան, 2016, էջ 23-43:

² Այս կառույցները թերևս կանոնական են արևմտահայերենում: Հմմտ. «Եվ *ալիք մը թևը
բացած կը վազե / Գրկել ավունքն իղձիս ոսկե ավազե*» (Մեծարենց):

աշխատել, նայել երկնքին – հեռուստացույց նայել և այլն)¹, և բ) ժամանակի ընթացքում բայասեռի քերականական կարգի ներսում կատարված տեղաշարժերով պայմանավորված գուգաձևություններ (կարոտել գյուղին – կարոտել գյուղը, դավաճանել հայրենիքին – դավաճանել հայրենիքը, ձեռնարկել գործին – ձեռնարկել գործը և այլն): Այս իրողությունները քերականագիտության մեջ վաղուց նկատված և նկարագրված են, սակայն այսօր էլ հրատապ է սրանց դիտարկումը հատկապես խնդրառական գուգաձև կառույցների՝ լեզվի կանոնարկման համատեքստում գնահատելու առումով: Արդի հայերենում մի շարք բայերի գուգաձև խնդրառության երևույթը հենց այս տեսանկյունով էլ քննության է առնված Լ. Սարգսյանի մի ուշագրավ հոդվածում²: Կարևոր է, որ հեղինակը համագոյակից կառույցների կիրառության հեռանկարը գնահատելիս հիմնվում է արդի փուլում դրանց գործածության հաճախականության վերաբերյալ վիճակագրական հաշվումների վրա (հարցումային գիտափորձերի օգնությամբ): Ըստ դրանց՝ արդի հայերենում **կարոտել, տենչալ, դավաճանել բայերի գուգաձև խնդիրներից առավել հաճախական են ուղղական հոլովով ձևավորվածները (խոսքը, անշուշտ, իրի առման մասին է), **դավանել, խոչընդոտել, խանգարել** բայերի դեպքում գերակշռում են տրականաձև խնդիրները (ուղղականի համեմատությամբ): Հետաքրքիր է, որ վիճակագրական գիտափորձի մասնակիցներից սակավ գործածական կառույցներին նախապատվություն տվածները առավելապես տարեց մարդիկ են, ինչը զարգացման որոշակի միտումի վկայություն կարելի է համարել: Գնահատելի է նաև, որ հոդվածի հեղինակը սկզբունքորեն տարբերակել է համակարգային զարգացման տրամաբանությամբ թելադրված ձևերը անհատական նախընտրությամբ պայմանավորվածներից (**ափսոսալ ծառերին, ողջունել հաղորդաշարին** և այլն) կամ էլ ակնհայտ սխալակազմություններից, որոնք, անկախ կիրառության հաճախականությունից, չեն տեղավորվում այսօրվա շարահյուսական կանոնի շրջանակում:**

5. Խնդրառական որոշ կարգի գուգաձևեր շարահյուսական կանոնի սահմաններում գոյության հավասար իրավունքով են օժտված իրական նույն հարաբերության՝ մտածական տարբեր կադապարներով արտահայտվելու պատճառով. **կառչել մեկին / մեկից, կախել պատին / պատից, գերազանցել մեկին / մեկից, խնդրել մեկին / մեկից, հարցնել մեկին / մեկից, տեղյակ լինել մի բանի / մի բանից, երկուսին / երկուսից հինգ է պակաս** և այլն: Խնդրի տարբեր ձևավորումները երբեմն պայմանավորված են լինում խնդրառության հետ իմաստային կապի առանձնահատկությամբ: Այսպես, **ծանոթանալ** բայի խնդիրը **հետ** կապով է ձևավորվում, եթե ծանոթությունը փոխադարձ է

¹ Կրկնասեռ բայերի մասին մանրամասն տե՛ս **Սաֆարյան Տ.**, Կրկնասեռ բայերը հայերենում, Երևան, 2013:

² **Սարգսյան Լ.**, Բայերի սեռային անցումները արդի արևելահայերենում // «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Հայագիտություն» (այսուհետև՝ «ԲԵՀ»), 2014, թիվ 3, էջ 45-54:

(բնականաբար անձ նշանակող խնդիրների դեպքում)՝ **ծանոթանալ բանաստեղծի հետ**, միակողմանի ծանոթությունը հաղորդվում է առանց կապի՝ **ծանոթանալ բանաստեղծությանը**: Նույնպես և՛ **հանդիպել (ուսանողների հետ / դժվարությունների)**, **հարմարվել (հարևանների հետ / իրավիճակին)** և այլն: **Հետ** կապով և առանց կապի՝ տրականով արտահայտվող խնդիրների գուգահեռ թույլատրելի կիրառության այլ դեպքերի միջև էլ թերևս կարելի է հետևյալ նրբերանգային տարբերությունն արձանագրել. **հետ**-ով կառույցների մեջ ընդգծվում է հարաբերվող եզրերի տրամաբանական համարժեքությունը, տրականաձև խնդիրների դեպքում էլ կարծես թե կախման հարաբերությունն է կարևորվում: Համեմատենք.

համագործակցել մեկին / մեկի հետ

հակադր(վ)ել մեկին, մի բանի / մեկի հետ, մի բանի հետ

գուգորդ(վ)ել մի բանի / մի բանի հետ

համապատասխանել մեկին, մի բանի / մեկի հետ, մի բանի հետ

հավասարվել մեկին, մի բանի / մեկի հետ, մի բանի հետ և այլն:

Այս կարգի գուգաձև խնդրառությունը կարող է հատուկ լինել նաև ածականին, մակբային և այլն: Օրինակ՝ **մեկին, մի բանի / մեկի հետ, մի բանի հետ համաչափ, գուգահեռ, համաքայլ, ներդաշնակ** և այլն:

Վերոբերյալ խնդրառական կաղապարների իրացումների մեջ հազվադեպ չեն նաև սխալակազմությունները, ինչպես՝ **բաժանվել կնոջ հետ, օգտվել գործիքով, սիրահարվել մեկի վրա, կտակել մեկի վրա, մոտ լինել տնից** և այլն, որոնք օտար կամ բարբառային ձևեր են: Պետք է տարբերել նաև որոշ հարանուն գույգերի խնդրառական յուրահատկությունները՝ խուսափելու համար դրանց գործածության մեջ հանդիպող շփոթից՝ **կախված լինել մեկից / մի բանից, կապված լինել մեկի հետ / մի բանի հետ** (նաև՝ **պայմանավորված լինել մի բանով**), **շնորհակալություն հայտնել մեկին, շնորհակալ լինել մեկից / մեկին** և այլն:

Թերևս արժե ևս մի անգամ առանձին անդրադառնալ **վերաբերել / վերաբերվել** և **համաձայնել / համաձայնվել** գույգերի կիրառության ոլորտներին և խնդրառական բնութագրերին: Առաջին գույգը կազմող բայերի կիրառության շրջանակները կարծես թե հստակեցված են. -վ- ածանցով ձևը «վերաբերմունք ունենալ, ցուցաբերել» նշանակությամբ գուգորդվում է միայն անձնանիշ ենթակաների հետ: Երկրորդ գույգը կազմող եզրերի համար գործածության նման որոշակիություն դժվար է սահմանել. երկուսն էլ գուգորդվում են տրական հոլովով կամ էլ տրականով ու **հետ** կապով ձևավորված խնդիրների հետ, իսկ արդի հայերենի քերականություններում և բառարաններում դրանք հիմնականում ներկայացվում են որպես հոմանիշ և փոխադարձ փոխարինելի կառույցներ: **Համաձայնվել** ձևը, որ կազմված է չեզոք սեռի բայից -վ- ածանցով, ըստ էության հակասում է հայերենի բայակազմության կանոնին (հմմտ.՝ **տուժվել, քծնվել, նախանձվել** և նման սխալ կազմությունները), սակայն հաճախադեպ կիրառությունը կարծես թե հանդուրժելի է դարձրել

այն լեզվական նորմի մեջ: Հարցին նվիրված մի հոդվածում, համենայն դեպս, փորձ է արվում **համաձայնել/համաձայնվել** գույզի անդամների միջև իմաստային և կիրառական որոշակի տարբերություններ նշելու. «...**Բայի երկու տարբերակների գործածության հիմքում իմաստային որոշակի տարբերակում, այնուամենայնիվ, կա: Ածանցավոր բայը կա՛մ դրված է հոգնակի թվով և նշանակում է «համաձայնության գալ», այսինքն՝ փոխադարձ սեռի է, կա՛մ նույն նշանակությամբ գործածված է եզակի թվով՝ առանց միասնության խնդրի, որը, սակայն, հիմնականում գիտակցվում է, և հնարավոր է վերականգնել անձնանիշ գոյականի սեռական հոլով + հետ կապ»¹ (ընդգծումը բնագրում է): Կարծում ենք, սակայն, որ բերված իմաստակիրառական սահմանազատումն այնքան էլ համոզիչ չէ նույնիսկ հեղինակի կատարած վիճակագրական հաշվումների («Արևակի» նյութի հիման վրա) շրջանակում: Մեր տպավորությամբ **համաձայնել / համաձայնվել** բայերի կիրառության սահմաններն այսօրվա շարահյուսական կանոնի մեջ այդքան հստակորեն տարրորշված չեն: Չուզահեռ (տրականով կամ **հետ** կապով) խնդրառության տարածված լինելը փաստելով հանդերձ, կարծում ենք, նախընտրելի պետք է համարել առանց -վ- ածանցի ձևը:**

6. Խնդրառական մի անձշտություն ևս, որ հանդիպում է առավելապես գրավոր խոսքում, նաև գիտական (նույնիսկ լեզվաբանական) բնագրերում: Ուղևորման իմաստ արտահայտող բայերի տեղի պարագան (ու՛ր հարցն առնող), որն ըստ կանոնի պետք է դրվի ուղղական (հայցական) հոլովով, դրվում է ներգոյականով (հավանաբար այսպես կոչված «ներակայման» տեղի պարագայի գուգորդային ազդեցությամբ): Ահա այդպիսի մի երկու օրինակ. Այդ շրջանից սկսած՝ հոգևորականներ և մտավորականներ մուտք են գործում այդ **երկրում** (Համացանց), ...Մայրը համաձայն չէր, որ աղջիկը մեծ **ընտանիքում** հարս գնար, ...Նա երկու տարի ինձ կանչել էր իր **համալսարանում** որպես պետական քննությունների հանձնաժողովի նախագահ («Հուշապատումներ»), ...Դրանք (դարձվածները)միայն այդ դեպքում են ավարտված միտք արտահայտում և ընկնում մտածական կապի **ոլորտում**, ...Այդ բառերը մուտք են գործում գրական **լեզվում**² և այլն:

7. Հայերենի շարահյուսական կանոնի պահանջներից մեկն էլ վերաբերում է անորոշ դերբայի գործիական հոլովով կազմված բառակապակցություններով (դերբայական դարձվածներով) նախադասություններին: Դեռևս Մ. Աբեղյանն էր գգուշացնում, որ նման կառույցներում «դերբայը և խոսքի բայը միշտ միևնույն ենթական ունին»³, ինչպես՝ «Նրանք, մի քանի ծուռ անցքեր **անցնելով, հասան** մի բարձր տեղ», «Ուռենին, կանաչագեղ ոստերը

¹ Ներսիսյան Վ., Հայերենի **համաձայնել / համաձայնվել** բայերի իմաստային տարբերակման հարցի շուրջ // «Ձառուկյանական ընթերցումներ», Երևան, 2016, էջ 170:

² Այս մասին տե՛ս նաև **Ավագյան Մ.**, Խոհեր մայրենի լեզվի մասին, Երևան, 1982, էջ 77-78:

³ **Աբեղյան Մ.**, նշվ. աշխ., էջ 406:

աջ ու ձախ **տարածելով, հովանավորում էր** մի փոքրիկ լճակ»: Մինչդեռ այսօրվա գրավոր և բանավոր խոսքում այնքան էլ հազվադեպ չեն այս օրինաչափության անտեսումները. «Լինելով մահմեդական երկիր՝ Հորդանանում հայերը վաղուց են բնակվում», «Գտնվելով Հորդանան գետի մոտ՝ քեզ է համակում քրիստոնեական անբացատրելի զգացում» («Արմենիա»), «Լինելով փխրուն արարած՝ ինձ միշտ հուզել է շրջապատի կարծիքն իմ մասին» (ԳԹ, հ. 40, 2016), «Դու, չունենալով դերասանական կրթություն, դժվար չէ՞ր խաղալ նրանց կողքին» (Համացանց), «Բնակվելով գյուղում՝ նրա կյանքը լիովին փոխվում է» և այլն: Ի դեպ, Մ. Ավագյանն իր գրքում բերում է այս սխալի ավելի քողարկված դրսևորման օրինակներ, երբ նախադասության ստորոգյալն ու դերբայը տարբեր սեռի բայեր են. «Բառարանում բառերը **բերվում են** ժամանակագրական կարգով՝ **նշելով** նրանց գործածության ժամանակը», «Մենագրության մեջ**բնութագրված են** Սիամանթոյի ժողովածուները,**վերլուծված՝** բանաստեղծությունները՝ **ընդգծելով** գրողի ստեղծագործական հասունացումը» և այլն¹:

Բնական է, որ այս կարգի անճշտություններից կարելի խուսափել սեփական գրավոր խոսքն առավել ուշադիր հսկելու պարագայում:

8. Ներկայացնենք հիմնականում լրատվության միջոցների (այդ թվում՝ գրավոր) լեզվում հանդիպող շարահյուսական վրիպումի ևս մի օրինակ: «Դիմավոր բայ + անորոշ դերբայ» կառույցի դիմավոր բայը հաճախ միայն եղանակավորիչ կամ կերպավորիչ արժեք է ունենում, իսկ բուն գործողությունն արտահայտվում է անորոշ դերբայով: Սեռանիշ -վ- ածանցը նման կառույցում բնականաբար պետք է ընդունի հենց անորոշը: Օրինակ՝ «Նա շարունակում է կառուցել շենքը» և «Շենքը շարունակում է կառուցվել»: Պետք է խուսափել ածանցի կրկնակի կիրառությունից, ինչը, օրինակ, արված է հետևյալ նախադասություններում. «Ձայնասկավառակը **սկսվել է ձայնագրվել** 2015 թվականին» (Հանրային ռադիո), «Մի հարց, որը քննարկվեց և **շարունակվում է քննարկվել** այսպիսի ծավալներով և այսպիսի տևողությամբ, նշանակում է մեկ բան....» («Իրավունք», հ. 115, 2016):

9. Վերադառնալով շարահյուսական տեղաշարժերի հարցում օտար ազդեցության խնդրին՝ հարկ է արձանագրել, որ «օտարածին» համարվող շարահյուսական միավորները լեզվական համակարգում միատեսակ «ընդունելության» չեն արժանանում: Վերը դիտարկված կառույցը՝ «բացարձակ աներևույթ» կոչվածը, ինչպես նշեցինք, չի հակասում հայոց լեզվի ներքին տրամաբանությանն ամենից առաջ հայերենի անորոշ դերբայի իմաստային յուրահատուկ նկարագրի պատճառով: Սրան հակառակ՝ մի շարք դեպքերում շարահյուսական կառույցը կամ դրա բաղադրատարրերը, լինելով օտար լեզվի ազդեցության հետևանք, չնայած տևական կիրառություններին,

¹ Տե՛ս **Ավագյան Մ.**, նշվ. աշխ., էջ 82-83:

չեն հարմարվում հայերեն լեզվամտածողությանն ու չեն արմատավորվում լեզվական կանոնի շրջանակում: Ասվածը կարող է վերաբերել, օրինակ, **որպեսզի, եթե** շաղկապների որոշակի կիրառությունների: Նախ, պաշտոնական ոճում և թարգմանական երկերում, ի հեճուկս մասնագետների բավական հետևողական հորդորների, դեռևս ձանձրացնելու չափ շատ են **որպեսզի** շաղկապի անճիշտ կիրառությունները՝ «Խնդրել ենք, որպեսզի օգնեն», «Ցանկանում ենք, որպեսզի հանրապետությունում օրենքը գործի», «Պահանջել է, որպեսզի դադարեցնեն», «Ժամանակն է, որպեսզի սթափվեք» և այլն¹: Այս շաղկապների ռուսաբան անցանկալի կիրառության մի դեպքի՝ անորոշ դերբայով միակազմ նախադասությունների հետ սրանց զուգորդվելու մասին զգուշացրել է դեռևս Մ. Մբեղյանը. «Օտարաբանություն է անորոշ դերբայով անենթակա խոսքեր կազմելը, ինչպես՝ Եթե նրան հարցնել, նա կպատասխանի: -Որպեսզի հաջողություն ունենալ, պետք է շատ աշխատել: Այս խոսքերը հայերեն լինում են՝ Եթե նրան հարցնեն, նա կպատասխանի: -Հաջողություն ունենալու համար պետք է շատ աշխատել,- կամ՝ Որպեսզի մարդ հաջողություն ունենա, պետք է աշխատի»²: Մեր օրերում ևս, թեև ոչ այնքան հաճախակի, այս կարգի սխալներ հանդիպում են: Ահա օրինակներ հեռուստահաղորդավարների խոսքից. «Եթե **անդրադառնալ** արևմտյան մեգաստղերին, ապա **կարելի է փաստել**, որ նրանք շատ են կարևորում քնելը» (ATV), Սա կարելի էր նկատել, եթե **ուշադիր լինել** (Հ. 2) և այլն:

Ռուսերեն **если, чтобы** շաղկապների մի երրորդ կարգի կիրառության հայերեն պատճենումից էլ զգուշացնում է մերօրյա հայերենի մաքրության հարցերին նախանձախնդիր երախտավորներից մեկը՝ Պ. Բեդիրյանը: Խոսքը վերաբերում է նշված շաղկապներով սկսվող ռուսերեն ավարտուն (առանց գերադաս բաղադրիչի) նախադասությունների հայերեն կրկնօրինակմանը. «Որպեսզի վաղը մի մարդու պես ներկայանաք», «Եթե միայն երազանքս իրականանար» և այլն: «Ռուսը կարգադրել կամ զգուշացնել է ուզում, թող ախի՛ Чтобы завтра на работу не опоздали , իսկ դուք՝ «Վաղն աշխատանքից չուշանաք, հա՛», կամ՝ «...չլինի թե ուշանաք», կամ՝ «Այնպես արեք, որ չուշանաք», կամ՝ «...մի՛ ուշանաք», կամ էլ՝ «...ձեր բաղձանքը այս բանաձևումներից մեկնումեկով պիտի հայտնեք՝ Երանի թե... իրականանար», «Ո՛ր էր թե... իրականանար», « Ի՛նչ կլիներ կամ ի՛նչ (ինչե՛ր) կտայի, որ... իրականանար»³ :

Ընդհանրապես դժվար է չհամաձայնել արգո գիտնականի լեզվական նուրբ դիտարկումներին, սակայն **եթե** շաղկապով այս վերջին կարգի կառույցները (առանց գերադաս բաղադրիչի), մեր կարծիքով, դժվար է միանշա-

¹ Տե՛ս նաև **Սարգսյան Դ.**, Խնդրառության մի քանի հարցեր // «Ջահուկյանական ընթերցումներ», Երևան, 2014, **Գալստյան Հ.**, Ճիշտը և սխալը, Երևան, 2007, էջ 76 և այլն:

² **Մբեղյան Մ.**, Հայոց լեզվի տեսություն, Երևան, 1965, էջ 373:

³ **Բեդիրյան Պ.**, նշվ. աշխ., էջ 143-144:

նակորեն օտար կաղապարի անընդունելի պատճենումներ համարել: Դրանք երևի խորթ չեն մեր լեզվամտածողությանը և հատկապես գեղարվեստական խոսքին որոշակի զգացական լիցք են հաղորդում՝ արտահայտելով անկատար ըղձանքի ցավը: Մի թե մեր լեզվին հարազատ չեն Տերյանի տողերը.

*Ա՛խ եթե լիներ երկնային աշխարհ,
Եվ թռած լիներ քո հոգին պայծառ
Այնտեղ, ուր մաքուր երանության մեջ
Ապրում են այնքան լուսե հոգիներ
Եվ ժպտում երկնի աստղերից անշեջ,-
Ա՛խ եթե լիներ, ա՛խ եթե լիներ...¹:*

Կամ՝ հայտնի իմաստախոսությունը՝ «Եթե երիտասարդությունն իմանար..., եթե ծերությունը կարողանար...», հայերեն նույնքան բնական է հնչում, որքան «Երանի թե...իմանար, երանի թե... կարողանար» հոմանիշ տարբերակը, և առաջինը նախընտրողներին օտարամոլ համարելը, գոնե մեր կարծիքով, այնքան էլ արդարացի չի լինի:

9. Մեր լրատվության զանգվածային միջոցների լեզուն, ինչպես որ հաճախ և իրավացիորեն ահագանգում են մասնագետ լեզվաբաններն ու խնդրով մտահոգ այլ մտավորականներ, հիմնականում չի փայլում մաքրությամբ, ճշգրտությամբ, խոսքի մշակույթի որակով: Առկա թերությունների մի մասը, ինչպես վերևում էլ նշեցինք, հետևանք է հայոց լեզվի շարահյուսական օրինաչափությունների չիմացության կամ էլ սեփական խոսքի հանդեպ անփույթ վերաբերմունքի: Բերենք շարահյուսական տարաբնույթ մեղանչումների մի փունջ ևս լրատվամիջոցների (մեծ մասամբ՝ հաղորդավարների) խոսքից՝ առանց մեկնաբանության (ուշադրության են արժանի հատկապես կապային կառույցներում սխալ խնդրառության դեպքերը). «Արձանագրվել է հրազենային վնասվածք՝ **առանց** թոքի **վնասումով**» («Շանթ»), «Ձեր ուշադրությանն ենք ներկայացնում ճանապարհորդություն տարվա եղանակների **միջև**» («Շանթ»), «**Քանի դեռ** ստացիոնար պայմաններում **չստուգենք**, ոչինչ չենք կարող ասել» («Ազատություն» ո/կ), «Նրա հետաքրքրությունը **փոխարինվեց սարսափի**» («Արմենիա»), «Չկարողանալով աշխատել **ըստ մասնագիտությամբ**՝ զբաղվում էր առևտրով» (Հանրային ռադիո), «Մա վերաբերում է բոլորին՝ սկսած հավաքարարից, վերջացրած **պատգամավորից**» (Համացանց), «Ստեղծվել է մի ստեղնաշար, որը կարելի է դեկավարել՝ **առանց կաչելով** ստեղներին» (Հ 2), «Այն երջանկությունը, որ տալիս է երեխան, չես **փոխարինի** ոչ մի **բանի հետ**» (Հ 1), «Ես կուզենայի, **որպեսզի** բոլոր մանկատները փակվեն, **որովհետև չլինեն** նման խնդիրները» (Հ 2), «Դատելով **Ձեզ**՝ դուք պետք է այլ ժանրով երգեիք» («Շանթ»), «Գիտելիք-

¹ Տերյան Վ., Երկեր, Երևան, 1989, էջ 148:

ների ինչ պաշար պիտի ունենան երեխաները՝ **բացի** անգլերենի **իմացություն**» («Արմենիա»), «Այսինքն Դուք խնդիր չունեք **հերոսով**» (Հ 1), «Իրենց նախապատվությունը տալիս են **առանց բարելավիչով** հացին» (Հ 1), «Ինձ ընդունիր, ինչպես կամ՝ իմ **կյանքի հետ հանդերձ**» («Արմենիա»), «Որքանով է **կախված** երկրի զարգացվածությունը (՝) **կոռուպցիայի հետ**» («Շանթ»), «**Տրամաբանությամբ** ելնելով՝ ընտրեցի «Հյուսիսային պատերազմը»» («Արմենիա»), «Լավ է ժամանակ ծախսել խոհանոցում՝ **փոխարենը ուտելու** այս կուրքիկները» (Հ 1), «**Թեև** արտասահմանյան հրավերներին՝ նա ցուցահանդեսներ է բացում արտասահմանում» (Հ 1), «Ձուլածո առարկաների **ձևից պայմանավորված**՝ ստեղծվում են կաղապարներ» («Շողակաթ») և այլն, և այլն:

Իհարկե, հայերենի շարահյուսական համակարգի մեջ արդի փուլում առկա զուգաձևություններն ու կանոնից շեղումները շատ ավելի ընդգրկուն քննության նյութ կարող են լինել: Այս առումով հետաքրքրություն է ներկայացնում մասնավորապես բարդ նախադասության ոլորտը, որի ներսում առկա կապակցական, կիրառական, տրամաբանական տարաբնույթ դրսևորումները կարիք ունեն ուսումնասիրության և կանոնարկման:

Леонид Телян – Синтаксическая норма: вариативные формы и отклонения

Рассмотренные в статье вариативные формы синтаксических конструкций функционируют в современном армянском языке и сформированы действующими в нем способами синтаксической связи – согласованием, управлением и примыканием. Эти конструкции оцениваются с точки зрения их соответствия синтаксической норме литературного армянского языка, даются рекомендации по их применению.

Leonid Telyan – The Syntactic Norm: Variation Forms and Deviations

The variation forms of syntactic structures under study function in the modern Armenian language and are formed by means of syntactic relations functioning therein - coordination, alignment and adjacency. These structures are valued in terms of their correspondence to the syntactic norm of the literary Armenian language, and are recommended to be used.